

בליל 8 בנובמבר 1942, השתלטו 400 סטודנטים יהודים על מוקדי שלטון וישי בבירת אלג'יריה, וסללו את דרכן של בעלות הברית לכיבוש העיר ללא קרב - הישג אדיר שלא זכה למקום הראוי לו בהיכל הזיכרון היהודי. עד עכשיו

חברי המחנת בטקס הענקת צלב החירות באלג'יר, 1947

אחד מחברי המחנת, רוג'ה קרקסון, מקבל את צלב החירות. אלג'יר, 1947

מה משותף למרדכי אנילביץ' ול'ז'זה אבולקר? תשובה: שניהם עמדו בראש מחנות יהודיות במלחמת העולם השנייה. אז איך זה שאחד מוכר לכל כבוגרי מערכת החינוך הישראלית, וגם הונצח כמעט בכל עיר בישראל, והשני מוכר רק ליחידי סגולה?

אפשר להגביר עוד יותר את התמיהה, בציון העובדה שהמחנת שבראשה עמד אנילביץ', המחנת היהודית בגטו ורשה, ניהלה בלי ספק קרב גבורה הרואי, אבל כזה שכישלונו היה ברור מראש ולא נועד אלא לספק כמה שורות של כבוד בספרי ההיסטוריה. ואילו המחנת שבראשה עמד אבולקר, שפעלה באלג'יריה, איפשרה את אחת התפניות המשמעותיות ביותר במהלך המלחמה - פלישת כוחות בעלות הברית לעיר אלג'יר; פלישה שמנעה את השתלטות גרמניה על צפון אפריקה; איפשרה את איגוף כוחותיו של הגנרל הגרמני ארווין רומל מאחור (הפלישה התקיימה שבועיים לאחר פתיחת הקרב המכריע של רומל מול הבריטים

באל-עלמיין, ויצרה נגדו חזית כפולה). ותקעה טריז בין הגרמנים למשפטי הפעולה הצרפתים שלהם.

ב-8 בנובמבר 2007, מלאו 65 שנה למבצע הפלישה לאלג'יר שכונה "מבצע לפיד", וזו אפוא הזדמנות ראויה להעלות על נס את סיפור המחנת.

ביוני 1940, כתשעה חודשים לאחר פרוץ מלחמת העולם, נכבשה צרפת על ידי הנאצים. הם שלטו ישירות בצפון המדינה הותירו את השלטון בידי משטר משתפי הפעולה של הגנרל פטן, שזכה לכינוי "משטר וישי", על שם העיר שממנה פעל. משטר וישי הוחל גם על אלג'יריה, שמאז 1830 סופחה לצרפת ונחשבה לחלק בלתי נפרד מצרפת. מי שסבלו במיוחד מהשינוי הזה היו יהודי אלג'יריה: לא רק שהאזרחות הצרפתית, שלה זכו ב-1870, נשללה מהם, אלא שהוחלו עליהם חלק מחוקי הגזע הנאציים, והדבר אף דירבן התפרצות אנטישמיות, הן מצד התושבים המוסלמים והן מצד התושבים הצרפתים.

בתגובה לכך, יזמה קבוצת סטודנטים יהודים הקמת מחנת, שתגן על זכויות היהודים. הם התערבו להגנת יהודים שהותקפו באלימות; צברו נשק ועסקו בפעולות חבלה בשלטון הצרפתי; השחיתו סחורות בנמל שנועדו לחיילים גרמנים; הדביקו כריזים נגד הגרמנים ומשפטי הפעולה אתם; וחילקו מכתבים בתיבות הדואר ובהם אזהרה כי "המחנת עומדת על המשמר". סיפור הכיסוי של המחנת היה התארגנות אימוני ספורט במועדון כושר בבירה אלג'יר, ומשום כך כונתה המחנת בשם ג'איו גרא - שמו של מאמן הספורט הלא-יהודי שנשכר על ידם, שלא היה מודע כלל לסיפור האמיתי שמאחורי פעילותו.

המפקד עדיין שותק

למרבה הצער, מבין חברי המחנת כמעט לא נותרו כיום עדים חיים, בוודאי לא בישראל. דווקא המפקד, ז'ז'ה אבולקר, כיום בן 87, שלאחר המלחמה הפך לנירולוג, חי עד היום בעיירה קטנה בדרום צרפת, אבל משום מה מסרב בתוקף לדבר על אירועי הימים ההם. ככל הידוע, הפעם היחידה שבה חרג משתיקתו היתה בנובמבר 1992, במלאת 50 שנה ל"מבצע לפיד", כשהסכים להתראיין לשבועון הצרפתי "נובל אובזרוטר". לא במקרה הוא בחר בשבועון הזה ככמה להפדת שתיקתו: העורך המיתולוגי של השבועון, ז'אן דניאל (שם משפחתו המקורי הוא בן-סעיד), היה בצעירותו אחד מחברי המחנת.

אחד הפעילים הבולטים במחנת היה פול סבאון. גם הוא כבר אינו בין החיים, אבל אחיו ואחותו הצעירים, אנרי סבאון ורות שחר, שמפאת גילם לא היו פעילים במחנת, חיים כיום בישראל. סבאון: "כשהתחילה המחנת הייתי ילד בן 12. בין ראשי המחנת היו אבי ואחי, ומשפחת אבולקר. המחנת התארגנה בעקבות אירועים אנטישמיים באלג'יר, והמטרה שלהם היתה אחת - להגן על חיי היהודים. הם התחילו לאמן צעירים באימוני הגנה עצמית ולרכז את הצעירים היהודים כדי שייאבקו למען האינטרסים שלהם".

כשהחלו האמריקאים, בפיקודו של הגנרל דווייט אייזנהאואר, לארגן את מבצע הפלישה לאלג'יריה, הם חיפשו שותפים מקומיים. זה לא היה פשוט, מכיוון שהמתיישבים הצרפתים באלג'יריה, שהתאפיינו בעצמם בנטייה ימנית ואנטישמית, אהדו את משטר וישי. האמריקאים איתרו לבסוף כמה קציני צבא צרפתיים, שאהדו את וישי, אבל שנאו את גרמניה, והצליחו לשכנע אותם שסייעו לפלישה כדי למנוע השתלטות גרמנית ישירה על אלג'יריה. האמריקאים ושותפיהם הצרפתים היו זקוקים ל"חיילים", שיעשו בשבילם את העבודה השחורה. כך נולדה החבירה למחנת היהודית.

הצעירים היהודים נאלצו להסכים לשיתוף פעולה עם אויביהם, קציני וישי, למען המטרה המשותפת - מניעת השתלטות הישירה של גרמניה על המדינה. בפגישות שנערכו בין אבולקר לצרפתים הוסכם במפורש שלאחר הפלישה יהיה כל צד רשאי ללכת לדרוכו ואף להיאבק נגד שותפו. היהודים היו במצב נחות כל כך שאפילו לא העזו לתבוע, כתנאי לשותפותם, את ביטול חוקי וישי המפלים.

התוכנית היתה מזהירה בפשטותה, אם כי בדיעבד נראית כלקוחה מסרט מתח. המחנת ניצלה הוראת קבע שהונהגה בחוגי השלטון הצרפתי, שלפיה במצב חירום ישלטו מיליציות של אזרחים תומכי וישי על מוקדי השליטה בעיר, כדי לשחרר את הצבא לתפקידו הביטחוני. וכך, בליל 8 בנובמבר 1942, הלילה שנקבע לפלישת הכוחות האמריקאיים, הופיעו במוקדי השלטון בעיר כ-400 חברי המחנת היהודית, מחופשים למיליציות וישי ומתוגברים בכמה עשרות שותפים צרפתים, הכריזו על מצב חירום והשתלטו על מוקדי השלטון. הם גם דאגו להשתלט על מערכת הטלפון המרכזית של השלטון הצרפתי, כך שכל אחד מהקצינים והפקידים שהתקשר כדי לברר במה מדובר, קיבל "אישור" מנציגי המחנת שאכן מדובר במצב חירום ויש למלא את פקודות המיליציה.

הצלחת התוכנית היתה מותנית בניצולה המהיר לכיבוש העיר, שהרי היה ברור שתוך זמן קצר יבינו אנשי הצבא הצרפתי את האמת ויביסו ללא קושי את המחנת הקטנה. רק בדיעבד התברר עד כמה היתה פעילות המחנת חשובה: בשל מחסור בכוח אדם, הכוחות האמריקאים נחתו באלג'יר בהיקף חסר מאוד; גם סירות הנחיתה שברשותם היו בחלקן הגדול פגומות ולא הצליחו למלא את יעדן. אילו ניסו לפלוש בלי הסיוע המקומי, היו בוודאי נוחלים תבוסה. השתלטות 24 השעות של המחנת היהודית על מוקדי השליטה בעיר איפשרה לכוח של 2,500 לוחמים אמריקאים בלבד להשתלט על הבירה ללא קרב.

זה לא מנע מהם לבגוד מיידית בשותפים היהודים. הם הותירו את אנשי וישי כאחראים על השליטה במדינה, ואלה יצאו דווקא לפגוע ביהודים. לא רק שכל חוקי האפליה האנטישמית נותרו על כנם, אלא שכמה מאנשי המחנת, בהם אביו של המפקד אנרי אבולקר, אף הושמו בכלא. הם שוחררו רק לאחר לחץ מתמשך, ואילו האזרחות הצרפתית הוחזרה ליהודים רק כעבור שנה, באוקטובר 1943.

עדיין נותרה השאלה מדוע נעדרה כל הפרשה הזאת מתרבות הזיכרון הישראלית. חשוב להדגיש: אפשר להבין מדוע יזכה הסיפור הזה לפחות תשומת לב ממרד גטו ורשה. אחרי הכל, המרד ההוא אולי הביא פחות תוצאות, אבל היה יותר דרמטי - מרד בלבן של שלטון הכיבוש הנאצי, לקראת סיום השמדתו של הגטו הגדול ביותר. אבל מדוע בכלל לא הוזכרה פרשת המחותרת באלג'יריה במערכת החינוך וההנצחה בישראל?

התשובה המדהימה היא שהממסד הישראלי לא תפש כלל את פעילות אבולקר ואנשיו כ"מחתרת יהודית". לא מדובר רק בממסד הפוליטי. שני החוקרים האקדמאים הבולטים של יהדות צפון אפריקה, פרופ' מיכאל אביטבול וד"ר חיים סעדון (הראשון נולד במרוקו, והשני נולד בארץ להורים שעלו מתוניסיה), קבעו במפורש, בכל התייחסויותיהם לפרשה, שמדובר במחתרת צרפתית. הסיבות: המחותרת צמחה מחוץ למוסדות הקהילה ואנשיה לא היו פעילים בקהילה לפני המלחמה; המחותרת קמה לשם מטרה כללית - הצלת אלג'יריה משליטה גרמנית - ולא לשם "מטרה יהודית"; היהודים לא התנו את השתתפותם בביטול החקיקה האנטי-יהודית, ולדעתם, חברי המחותרת גם נעדרו "תודעה יהודית".

כך למשל אומר סעדון ל"הארץ": "אף אחד מחברי המחותרת המוכרים לנו לא המשיך אחר כך בפעילות ציונית. כל מה שעניין אותם היה השבת אזרחותם הצרפתית. בפעילות שלהם גם אין שום סממן יהודי. הם ערכו אימוני הגנה עצמית ואימונים צבאיים, בלי שום פעילות רעיונית יהודית. גם הפיקוד על המחותרת בזמן הפלישה היה צרפתי. נכון ש-90% מחברי המחותרת היו יהודים, ולכן הם מהווים פרק בהיסטוריה היהודית, אבל לא 'מחתרת יהודית'".

במאמר שהתפרסם לפני כשלוש שנים בכתב העת "תיאוריה וביקורת" תוקפים המחברים, יוסי קסנר וישראל רונן (הראשון דוקטורנט להיסטוריה והשני היסטוריון ועורך באוניברסיטה הפתוחה), בחרפו את תפישות אביטבול וסעדון. לטענתם, העובדה שמדובר במחתרת שכמעט כל חבריה יהודים (במקור כל חבריה היו יהודים. רק לצורך "מבצע לפיד" הצטרפו אליה כמה צרפתים והיא הועמדה תחת פיקוד צרפתי) צריכה להספיק להגדרתה כמחתרת יהודית, בלי שום קריטריון נוסף.

יתר על כן: לטענתם, עצם הדקדוק ברמת "האוקטן הציוני" של אנשי המחותרת מפלה אותם לעומת מחותרות יהודיות ופרטיזנים יהודים במזרח אירופה, שגם הם לא תמיד היו ציונים ולעתים קרובות פעלו במשותף עם גורמים לא-יהודים. קסנר ורונן טוענים אפוא שהסיבה האמיתית לדחיקת המחותרת האלג'ירית מהזיכרון הישראלי שונה לגמרי. לדעתם, הממסד הישראלי בעשורים הראשונים למדינה הניח שרק תנועות ציוניות וסוציאליסטיות יכלו בכלל להפיק מקרבן התנגדות לגרמנים, ולכן הדחיק את פעילותם של כל הגורמים האחרים; לפי גירסה זו, חוקרים כמו אביטבול וסעדון, דווקא מתוך רצון לשלב את סיפור יהדות צפון אפריקה בסיפור הציוני, "נכנעו" לקריטריונים שלו והדחיקו בעצמם את מי שלא עמדו בקריטריונים.

ד"ר יוסף שרביט, חוקר יהדות אלג'יריה מאוניברסיטת בר-אילן, רואה סיבה אחרת להדחקתו של סיפור המחותרת: "זה קשור לבעיה שיש לממסד הישראלי עם כל סיפורה של יהדות אלג'יריה, בעיקר עם העובדה שלאחר הנסיגה הצרפתית וקבלת העצמאות ב-1962, 89% מהקהילה היגרו לצרפת, ורק 11% הגיעו לישראל. זו הקהילה היחידה שנעדרה לה 'משפט ציבורי' על כך ב-1963, בשעה שאף אחד לא חשב מעולם לערוך 'משפט' כזה ליהדות ארה"ב. הסיבה היא שקהילת אלג'יריה נתפשה כמו עוד קהילה מסכנה של ארצות האיסלאם, ולכן לא הבינו מדוע לא עלתה לארץ. אבל אם היו תופשים אותה, כפי שראוי, כקהילה שחיה במדינה מערבית והיתה חלק בלתי נפרד מצרפת, היינו רואים ששיעור העלייה מקרבה הוא דווקא הגבוה ביותר מבין כל ארצות המערב".

גם אם אביטבול וסעדון עומדים על דעתם שמדובר במחתרת צרפתית, ולמרות שמעמדם האקדמי עולה בהרבה על זה של מבקריהם, עולם ההנצחה הישראלי כבר החל בשנים האחרונות לשנות את יחסו למחתרת הזאת. המוזיאון החדש ביד ושם כבר כולל התייחסות לפעילותה של המחותרת כחלק מפעילות ההתנגדות היהודית בתקופת השואה, וכך נוהג גם המוזיאון באתר השריון בלטון, המוקדש להנצחת הגבורה היהודית במלחמת העולם השנייה. עכשיו מעניין כיצד תכריע בסוגייה מערכת החינוך הישראלית.